

OFICIALIOJI LIETUVIŲ KALBA YRA NEGYVA KALBA.

ŽURNALISTAI APIE BENDRINĘ KALBĄ TELEVIZIJOJE IR RADIJUJE

ĮVADAS

Socialinių vertybių pokyčiai vėlyvosios modernybės visuomenėse palietė ir nusistovėjusias kalbos ideologijas. Ėmė keistis su kalbos atmainomis (tarmėmis, sociolektais, bendrine kalba) siejamos asociacijos, vertės, prestižas. Šie procesai lėmė, kad klasikiniai kalbos standartizavimo modeliai (plg. Haugen 1966), parenkantys, įtvirtinantys ir diegiantys „vieną geriausią“ kalbos atmainą, o likusias atmetantys kaip „blogesnes“, ėmė prarasti aktualumą (plg. Joseph 1987, Milroy 1985).

Ideologinės permainos pirmiausia išklubino būtent bendrinės kalbos, arba vadinamojo konservatyviojo standarto, statusą. Bendrinėms kalboms, neabejotinai vaidinusioms lemiamą vaidmenį kuriantis nacionalinėms valstybėms, radosi konkurentų – kitų kalbos atmainų. Sociolingvistikos teorijoje tai pavadinta destandartizacijos procesu ir numatyti du įmanomi scenarijai: 1) oficialiojo standarto, arba bendrinės kalbos, vietą gali užimti neoficialioji, paprastoji bendrinė kalba arba 2) standartizavimo ideologija gali taip susilpnėti, kad viešumoje ims rasti daugiau įvairių kalbos atmainų, kurios visos turės panašų statusą, o vienos „geros“ bendrinės kalbos neliks (žr. Kristiansen 2003). Pirmoji galimybė vadinama *demotizacija*, arba „liaudiškėjimu“. Ji reiškia, kad susiformuoja naujas standartas, bet pati standartizavimo ideologija ir vienintelės geros kalbos poreikis išlieka, tik pasikeičia jos turinys.

Neabejotina, kad kalbinių nuostatų pokyčiai siejasi su žiniasklaidos, ypač televizijos ir radijo, raida. Kaip tik šiuolaikinė žiniasklaida pasiūlė demokratėjančiai visuomenei raiškos erdvę ir į viešumą atėjo populiarioji kultūra, o su ja ir vadinamoji paprastoji kalba (žr. Fairclough 1995, Coupland 2010). Viešojoje erdvėje ėmė rasti daugiau ir įvairesnių veikėjų, visuomenės nuomonės raiška tapo kaip niekad gyva, radijo ir

televizijos transliuotojai, siekdami pritraukti kuo daugiau žiūrovų ar klausytojų, ėmė rengti daug pramoginių laidų, kviesti į jas eilinių žmonių. Vienur teorinėje literatūroje tokia žiniasklaidos raida vertinama su priešišku ir laikoma komercializacijos, vartotojiškumo padariniu, kitur – teigiamu demokratijos proveržiu. Kad ir kaip žiūrėtum, XXI a. pradžioje konstatuota, kad įprastinės žurnalistikos era baigėsi, kad viešąją erdvę perėmė kitos viešosios komunikacijos formos (plg. Tumber, Bromley, Zelizer 2000). Taip susidarė sąlygos rasti naujam viešosios kalbos standartui, kitokiam nei įprasta norminė bendrinė kalba.

Ten, kur konservatyvios normos atotrūkis nuo realiosios vartosenos buvo didelis (kaip Lietuvoje), paprastoji bendrinė kalba¹ pasigirdo ne tik iš paprastų žmonių lūpų ir ne vien todėl, kad žiniasklaida ėmė taikytis prie plačios auditorijos, bet dar ir todėl, kad viešieji asmenys, profesionalūs žurnalistai ėmė kalbėti gyvai ir patys. Paaaiškėjo, kad griežtai standartizuota šnekamoji bendrinė lietuvių kalba yra veikiau kalbos normintojų idealas nei realybė. Išlaikyti konservatyvųjų kalbos standartą („Panoramos“ diktoriaus etaloną) televizijoje ir radijuje, kai nuo sovietiniams laikams įprastos viešosios erdvės kontrolės, skaitomo teksto ir monologo buvo pereita prie spontaniško ir polilogiško kalbėjimo, tapo gerokai sunkiau (sovietmečiu kalbos reguliavimas pas mus buvo gerokai sistemingesnis ir intensyvesnis nei laisvose valstybėse, pgl. panašią raidą Čekijoje, kurioje dabartinais laikais, siekiant išvengti totalitarinės praeities konotacijos, iš televizijos netgi imta reikalauti paprastosios kalbos, Hedín 2002). Be to, atsikračius nedemokratijos, totalitarizmo primesto dirbtinio ir sauso kalbėjimo noras vartoti individualų, ekspresyvesnį stilių ir peržengti griežtai standartizuotos bendrinės kalbos ribas, ko gero, buvo dar didesnis (plg. Chimik 2004; taip pat plg. Koženiauskiene 2001, Marcinkevičienė 2008).

Tas pat pasakytina ir apie iki šiol Lietuvoje vyraujančią griežtai standartizuotos lietuvių bendrinės kalbos prestižo ideologiją – iš sovietinės praeities besivaduojančioje ir demokratėjančioje (ne tik dėl anksčiau minėto kalbinio demotizacijos proceso ir įvairių kalbos atmainų viešumoje, bet ir dėl atsiradusios galimybės reikšti kitą nuomonę)

¹ Lietuvių retorikos tyrėjų išskiriami trys viešosios kalbos lygmenys. Pirmasis vadinamas „elementarią“ (nepažeidžiančia elementariųjų kalbos normų ir būtinųjų bk reikalavimų) kalba, antrasis – taisyklinga (besilaikančia griežtai taisyklingos tarties ir kitų idealiųjų kalbos normų), trečiasis – elitine (ne tik taisyklinga, bet ir stilinga, etiška) kalba (Koženiauskiene 2001: 75). Šiame straipsnyje vartojamas terminas „paprastoji kalba“ yra platesnis nei „elementarioji kalba“ ir apima neformalų viešojo kalbėjimo stilių, kartais visiškai sutampantį su nepaisančia kalbos normiškumo reikalavimų buitine kalba (nes kalbėtojas kitokios ir nemoka), o kartais sąmoningai nusizengiantį normoms arba peržengiantis norminės kalbos ribas dėl tam tikro stiliaus ar siekiant tam tikrų tikslų. Paprastajai kalbai būdingas laisvumas, kalbėjimas be suvaržymų, taip, kaip kalbėtoji įprasta. Kaip tik ši ypatybė, kaip ir gebėjimas prisiderinti prie kalbėjimo situacijos (temos, vietos, pašnekovo), netgi kūrybingas normų pažeidinėjimas minėtoje klasifikacijoje priskiriama elitiniam kalbos stiliui. Taigi paprastoji viešoji kalba gali būti ir iš tiesų elementari, buitinė, ir ta, kuri sąmoningai pereina prie buitinio stiliaus ir rodo kalbėtojo lankstumą bei gebėjimą vartoti daugiau nei vieną kalbos kodą ar registrą. Terminas „paprastoji kalba“ dar vartojamas ir kalbos normintojų tekstuose, bet čia skirstymo pagrindas – visuomenės sluoksniai (aukštuomenė, viduriniai ir žemieji); paprastąja, čia dar vadinama vidutine, pusiau tarmine kalba ar puskalbe, esą kalbantys viduriniai sluoksniai (žr. Miliūnaitė 2005). Šiuolaikinėje sociolingvistikos literatūroje kalbos atmainų klasifikavimas pagal visuomenės sluoksnius pripažįstamas nebetinkamu.

visuomenėje pasigirdo abejonių dėl normintojų taikomų metodų ir argumentų. Kalbos ideologams šiandien vis sunkiau skleisti nuostatą, kad viešumoje turi būti vartojama tik griežtai sunorminta tartis, kirčiavimas, leksika ir gramatika, nes kitos lietuvių kalbos atmainos esą neturinčios didesnės vertės nei prestižo.

1. ŽINIASKLAIDOS VAIDMENS VIEŠAJAI KALBAI SUVOKIMAS

Šiame ideologinių permainų kontekste žiniasklaida yra kartu ir objektas, ir veikėjas. Lietuvių normatyvinei tradicijai būdinga laikyti žiniasklaidą pagrindiniu bendrinės kalbos normų sklaidos instrumentu ir pagrindine terpe ar erdve, iš kurios turi skliti geros kalbos pavyzdys. Tokia nuostata susiformavo dar nepriklausomoje Lietuvoje, buvo kartojama sovietmečiu ir išliko iki dabar, įsitvirtinusi kalbos normintojų tekstuose ir Valstybinės kalbos įstatyme, įvairiuose lietuvių kalbos politikos dokumentuose, plg.: „Lietuvos visuomenės informavimo priemonės (spauda, televizija, radijas ir kt.) [...] privalo laikytis taisyklingos lietuvių kalbos normų“ (Valstybinės kalbos įstatymas 2002); „Yra du aiškūs kalbos orientyrai, kuriuos pabrėžia ir patys bendrinės kalbos vartotojai, – tai teatras ir radijas su televizija“ (Pupkis 1999: 2). Nors valstybinės (Vakarų Europoje – visuomeninės) televizijos monopolio laikais televizijos monologiškumas, auditorijos interesų nepaisymas, jos vaidmuo kaip visuomenės prusinimo institucijos buvo įprasta ne tik Lietuvoje (plg. Pečiulis 2005), šiandieninė padėtis jau daro Lietuvą išskirtinę – nenoras pripažinti komunikacijos formų raidos ir žiniasklaidos tempimas ant seno kurpalio neabejotinai rodo tam tikrą ideologinį atotrūkį.

Taigi masinės informacijos priemonės įpareigojamos laikytis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) nustatomų taisyklingos bendrinės kalbos reikalavimų. Argumentuojama tuo, kad taisyklinga kalba pagerina visuomenės komunikaciją ir kad ją tokią matyti ir girdėti pageidauja patys kalbos vartotojai. Vadinasi, kalbos politikos ir kalbos įstatymų žiniasklaida yra suprantama kaip objektas, kuris turi būti reguliuojamas ir vertinamas remiantis preskriptyvia geros kalbos samprata ir pedagoginiais piliečių ugdymo tikslais. Neabejotinai su tuo susijusios nuostatos, kad parengtus tekstus žurnalistai turėtų parodyti specialiai įdarbintiems kalbininkams, prašyti pagalbos juos pataisyti ar sukirčiuoti, taip pat Visuomenės informavimo įstatymo reikalavimas rengiant ir platinant viešąją informaciją laikytis Valstybinės kalbos įstatymo ir VLKK nutarimų, žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso nuostata, kad taisyklinga kalba, kalbos kultūra yra vienas iš svarbiausių žurnalistų profesinių reikalavimų bei kai kurių radijo ar televizijos transliuotojų pareiginėse instrukcijose žurnalistams keliamas reikalavimas kalbėti nepriekaištingai taisyklinga lietuvių kalba.

Tuo pat metu žiniasklaida (tiksliau, joje veikiantys asmenys) veikia kaip subjektas, turintis pagrindinį darbo įrankį kalbą ir rašytine ar sakytine forma transliuojantis ta kalba reiškiamą turinį savo adresatui. (Tai, kad preskriptyvistams svarbu forma, o

žurnalistams visų pirma turinys², galėtų būti atskiro straipsnio tema.) Beje, adresatas žiniasklaidai labai svarbu, tik į jį orientuojamasi ne normatyvistų siekiamais kalbinio ugdymo tikslais, bet kaip į vartotoją, su kuriuo siekiama dialogo arba nuo kurio priklausoma. Kitur atliktuose sakininės žiniasklaidos kalbos tyrimuose teigiama, kad viešuojų kalbėtoju tikima tik tada, kai jis turi gerą komunikacinę kompetenciją ir moka priderinti kalbą prie esamos situacijos ir aplinkybių (Hedin 2002: 126; taip pat plg. Lunt, Livingstone 2001).

Kaip masinėse informacijos priemonėse įgyvendinami bendrinės lietuvių kalbos ideologų keliama tikslai, geriausiai matyti iš įgaliotų (ar įsigalinsusių) viešosios kalbos tikrintojų darbo rezultatų: Valstybinės kalbos inspekcijos (VKI) spaudoje ir interneto svetainėje reguliariai skelbiamų žodyno, gramatikos, kirčiavimo klaidų sąrašų ir recenzijų, visuomeninės Lietuvių kalbos draugijos (LKD) projektų ataskaitų. Aki-vaizdu, kad pageidaujamo taisyklingos bendrinės kalbos idealo žiniasklaida neskleidžia. Pavyzdžiui, LKD, nuo 2006 m. priėmusi nutarimą rengti „kalbos švaros dieną“ akcijas ir stebėti įvairiausias televizijos laidas, konstatuoja „nykų šnekamosios kalbos vaizdą“, „kalbos normų griūtį“, kalbos „smukdymą iki pasityčiojimo lygio“, artėjimą „prie kalbos išsigimimo ribos“. Nors žurnalistų vadovai, kaip teigiama, apie kalbėtojų nusižengimus visada informuojami atskirai, viešieji kalbėtojai pažangos praktiškai nedarantys, į kursus mokytis neinantys, tarties padargų nelavinantys ir, užuot propagavę taisyklingą bendrinę kalbą, „puskalbe“ šiurpinantys žiūrovus, žalojantys jų, tarp jų ir vaikų, kalbą. Ataskaitoje kaltinama kalbos mokymo ir priežiūros sistema („žurnalistų rengimo mokyklos“, Kalbos inspekcija), žiūrovai kviečiami protestuoti, televizijos raginamos nebetoleruoti pažeidėjų, prieš įdarbinant aprobuoti žurnalistų kalbos mokėjimą, suteikti televizijų kalbos tvarkytojams teisę „nuspręsti, kas dėl kokių fizinių kalbos padargų trūkumų ar žargoniškos kalbos negali eiti į eterį“ (žr. Pupkis 2006). Puolamas ataskaitos tonas, elementarių etikos reikalavimų nesilaikymas pateikiant žurnalistų pavardes rodo Lietuvoje egzistuojant bendrinės kalbos monopolį ir galingą lietuvių kalbos institucionalizavimo sistemą. Apie tai, kad lietuvių kalbos norminimas atsiremia į represinę galios ideologiją, neabejotinai liudija ir VKI dokumentai, visų pirma – „Valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolės principai, kriterijai ir jų taikymo metodika“ (2005). Šiame dokumente, operuojant penkiomis pagrindinėmis sąvokomis – raštas, nurodymas, tikrinimo ataskaita, tikrinimo aktas, administracinė nuobauda – be kita ko, tiksliai apibrėžiama, kokios „poveikio priemonės“ taikomos už kiek ir kokių klaidų įvairių tipų TV ar radijo laidoose.

Apskritai viešai aptarinėti žurnalistų ar kito žinomo asmens kalbą yra tapę taip įprasta, kad apie etiką net nesusimąstoma. Štai, pavyzdžiui, po straipsnio žiniasklaidoje,

² Žiniasklaidai, žinoma, svarbu ir simbolinė kalbos vertė: įvairios kalbos atmainos radijuje ir televizijoje tarnauja kaip jos veikėjų tapatybės raiškos priemonė tam tikram įvaidžiui ar personažui kurti.

kur perpasakojami ir cituojami interviu su keletu televizijoje dirbančių laidų vedėjų, pateikiama tokia informacija (L.T. info, skelbta alfa.lt 2007-08-11):

Pasak Valstybinės lietuvių kalbos inspekcijos (VLKI) vyresniosios inspektorės Eglės Bondzinskienės, kalbininkai stebi naujas laidas ir jų vedėjus. Jei vedėjas daro labai daug klaidų, jis kviečiamas į inspekciją, aiškinamasi, kaip tų klaidų išvengti. Prastai kalbančiam vedėjui galima rašyti nurodymą, skirti išpėjimą arba piniginę baudą. Pasak E. Bondzinskienės, N kalba gana gražiai, tačiau padaro tarties klaidų ir nemoka kirčiuoti vietovardžių. NN už prastą kalbą anksčiau iš VLKI yra gavęs nuobaudą. NNN, pasak specialistės, daro daug kirčiavimo klaidų, nesilaiko kalbos komisijos nutarimų. [pavardės išbrauktos mano – L.V.]

Ir vis dėlto net ir pačios didžiausios pastangos išlaikyti griežto kalbos standartizavimo ideologiją atsiremia į žiniasklaidą ir nuo jos priklauso. Nėra pakankamų įrodymų, kad sakytinė žiniasklaida, kaip teigiama, tiesiogiai veiktų savo adresato kalbą (tyrimai būtų labai sudėtingi)³, tačiau savo adresato kalbinėms nuostatoms ji galėtų daryti poveikį: televizijoje ir radijuje vartojama kalbos atmaina galėtų būti priimama kaip prestižiškas, etaloninis standartas⁴.

2. TYRIMO PROBLEMA IR TIKSLAI

Jau minėta, kad griežtai sunorminto bendrinės kalbos idealo lietuvių sakytinė žiniasklaida praktiškai nevirto. Vertinant iš preskriptyvinių pozicijų – ne tik nemoka, bet ir nemato reikalo mokytis. Iš tiesų, iš sociolingvistinių kalbinės elgsenos (kalbos vartosenos) tyrimų yra žinoma, kad kalbos atmainos pasirinkimas labiausiai priklauso nuo nuostatų. Tačiau tik tam tikrų nuostatų. Eksperimentai rodo, kad kalbos kitimo varmoji jėga yra ne atvirai deklaruojamas požiūris (paprastai jis sutampa su oficialiaja kalbos planavimo ideologija), bet paslėptosios, nesąmoningos nuostatos. Kalbos atmaina, kurią respondentas įvertins geriau per netiesioginį eksperimentą, iš tiesų nesuvokdamas, kad vertina kalbą, turėtų sutapti su ta atmaina, kurią jis vartoja arba siekia išmokti ir vartoti, nes laiko ją prestižiška. Ir priešingai, tiesioginės apklausos respondentai dažnai atvirai teigia maną, kad būtina vartoti taisyklingą bendrinę lietuvių kalbą, atsisakyti svetimybų ir kitų „kalbos šiukšlių“, bet paprastai jie patys to nedaro.

³ Netiesioginis įrodymas, kad sakinė žiniasklaidos kalba neveikia vartosenos, galėtų būti ir Lietuvos sovietmečio patirtis. Dabartinės žiniasklaidos kritikai neretai su nostalgija prisimena XX a. antrosios pusės laikus, kai televizijos ir radijo kalba buvo kontroliuojama, o kalbėtojų (diktorių) kalba labiau nei šiandien atitiko norminės bendrinės kalbos reikalavimus. Net ir darant išlygą, kad transliacijų apimtys tuo metu buvo visiškai kitos, galima būtų tikėtis, kad „gerą standartą“ turėjo perimti nors dalis vartotojų. Tačiau šiandien per penkiasdešimt metų diegtą kalbos idealą vartojančius kalbėtojus tie patys normintojai skaičiuoja ant pirštų, o kalbos normų šie yra išmokę ne iš televizijos, bet specialių studijų metu.

⁴ Klausimas apie tai, ar radijas ir televizija, kaip dažnai teigiama, iš tiesų gali paveikti žmonių kalbą (ne atskirus žodžius ar posakius, bet tartį, kirčiavimą, intonacijas), yra svarstytas vienoje populiariems įsivaizdavimams apie kalbą skirtoje knygoje prieš keliolika metų. Tuo metu teigta, kad žiniasklaidos poveikis realiai vartosenai tėra neįrodytas mitas (plg. Chambers 1998). Šiandien naujausi sociolingvistiniai tyrimai poveikio galimybes nebeatmeta, tačiau irgi veikia kalbą apie nuostatas, o ne tiesioginį poveikį (žr. Kristiansen 2001, Coupland 2007).

Kokia hipotezė peršasi iš aptartosios situacijos Lietuvoje? Ar tai reiškia, kad mūsų žurnalistai per šimtą metų aktyviai diegiamo lietuvių bendrinės kalbos idealo nelaiko prestižišku ir todėl nesistengia nors kiek priartinti prie jo savo kalbą? O gal visuotiniai žiniasklaidos raidos ir kalbos ideologijų kaitos procesai vyksta taip smarkiai, kad jų paveikti neįmanoma netgi tokia restriktivia kalbos politika kaip Lietuvoje?

Šiame straipsnyje pristatomo Lietuvos televizijų ir radijo žurnalistų nuostatų tyrimo⁵ tikslas kaip tik ir buvo išsiaiškinti žurnalistų požiūrį į lietuvių kalbos standartizavimą ir bendrinę kalbą sakytinėje žiniasklaidoje.

Teorinis tyrimo išėjimas taškas – minėtas standartizuotų kalbinių bendruomenių polinkis į demotizaciją. Šie visuotiniai pastebimi procesai akivaizdžiai vyksta ir Lietuvoje, tačiau sistemingų sociolingvistinių viešosios vartosenos kitimo tyrimų iki šiol neturime, netirtos ir žurnalistų nuostatos. Nepaisydama žiniasklaidos raidos pokyčių oficialioji lietuvių kalbos ideologija ir toliau laikosi tradicijos TV ir radiją laikyti sritimis, kuriose turi būti vartojama griežtai sunorminta bendrinė kalba. Į žurnalistų studijų programas yra įtrauktas kalbos kultūros kursas, tikimasi, kad jie puikiai mokės bendrinę kalbą ir jos mokys kitus. Jeigu sutiksime su nuostata, kad asmeninis kiekvieno žurnalisto nusiteikimas gali būti lemiamas viešosios kalbos vartosenai (pgl. Druviete 2009), atlikti nuostatų tyrimą būtų labai svarbu.

3. TYRIMO METODAS

Straipsnyje pristatomas tyrimas nebuvo nuostatų eksperimentas, galintis atskleisti tiesioginę sąsają su informantų kalbos vartoseną. Žurnalistai apklausti interviu metodu ir išsakė atvirą nuomonę, kuri, kaip minėta, teoriškai turėtų sutapti su oficialiąja ideologija. Kita vertus, žurnalistai nėra eiliniai kalbos vartotojai, o tokioje preskriptyvioje kalbinėje bendruomenėje kaip Lietuva jie netgi labai sąmoningai reflektuoja savo santykį su kalba ir norma. Palyginti su įprastais sociolingvistinių apklausų respondentais, vadinamaisiais „naiviaisiais“ kalbos vartotojais, iš žurnalistų tikėtasi profesionalių, su darbo specifika susijusių atsakymų, gero kalbos politikos išmanymo. Taigi daryta prielaida, kad net ir atvirai reiškiamos jų nuostatos bent iš dalies turėtų sietis su realiąja kalbos vartoseną televizijoje ir radijuje ir leistų paaiškinti nemažą viešosios kalbos variantų įvairovę. Tyrimu taip pat norėta nustatyti galimas nuostatų koreliacijas su žurnalistų išsilavinimu ir jų vedamų laidų pobūdžiu bei adresatu. Siekiant kaip galima sumažinti tyrėjo įtaką, daugumai interviu klausėjais parinkti ne kalbininkai, o specialiai apmokyti studentai. Respondentams, suprantama, buvo garantuotas anonimiškumas.

Tyrimo empirinė medžiaga – per 2009 m. atlikti ir analizei parengti 24 kokybiniai struktūruoti interviu su sakytinėje žiniasklaidoje dirbančiais žurnalistais. Nustačius,

⁵ Tyrimo medžiaga rinkta 2009 m. Lietuvių kalbos instituto drauge su Latvių kalbos institutu ir Liepojos universitetu vykdyto projekto „Baltų sociolingvistika (BalSoc): kalbinė visuomenės savimonė Lietuvoje ir Latvijoje“ metu. Projektą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, vadovė Loreta Vaicekauskienė.

kad tipiškas Lietuvos sakytinės žiniasklaidos veikėjas yra 32–42 metų vyras, respondentais pasirinkta 12 šios amžiaus grupės žurnalistų, vedančių politinių aktualijų ar kultūrinės laidas akademinėi auditorijai, ir 12 populiarių pramoginių laidų jaunimui ar platesnei auditorijai vedėjų (abiem atvejais po 6 turinčius žurnalisto diplomą (prie šios grupės dėl panašaus kalbinio parengimo priskirta ir pora aktorius diplomą turinčių žurnalistų) ir 6 nebaigusius profesionalių žurnalistikos studijų respondentus⁶). Lietuvos sąlygomis tipiškieji respondentai iš esmės pasirodė besą pagrindiniai, gerai visiems žinomi savo srities atstovai, radijuje ar TV kiekvienas vidutiniškai dirbantys apie 15 metų. Bendra interviu trukmė – 22 val.

Tyrimo klausimyną, be klausimų apie patį respondentą, sudarė 19 pagrindinių ir keliasdešimt tikslinamųjų klausimų apie geros kalbos sampratą, kalbos prestižą ir etalonus, lietuvių kalbos politiką, paties respondento kalbinę kompetenciją ir jo kalbos vartojimą. Pristatomam tyrimui pasirinkti 9 klausimų blokai:

- 1) Ar galėtumėte pasakyti, kokius kalbos ar kalbėjimo bruožus labiausiai vertinate? O kieno kalbą laikytumėte tokia, kuri turi Jūsų vertinamų bruožų? Gal galėtumėte paminėti konkrečių asmenų?
- 2) O kokie kalbos ar kalbėjimo bruožai jums nepatinka?
- 3) Kalbos normintojai dar vartoja sąvoką „prestižinė kalba“ ar „prestižinė forma“. Ar žinote, kokia tai kalba, ką kalbininkai turi galvoje? Gal galite duoti pavyzdžių? Ar jums asmeniškai tokia kalba yra prestižinė? O neprikaištingai taisyklingą tartį ar laikote prestižine? Kokiose srityse, Jūsų manymu, turėtų būti vartojama tokia pavyzdinė bendrinė kalba?
- 4) TV ir radijo žurnalistai ne visada laikosi tų pačių kalbos normų. Kaip vertintumėte paprastos kasdienės kalbos vartojimą vietoj bendrinės kalbos radijo ir TV laidose, pvz., slengą, tujinimąsi, tarmiškumą? Kas Jums artimiau – vienodumas, standartas ar įvairovė, variantiškumas?
- 5) Ar studijuodamas mokėtės bendrinės kalbos, kalbos kultūros, kirčiavimo ir pan.? O dabar? Ar tebesimokote bendrinės kalbos?
- 6) Kiek ir kaip keičiate savo kalbą priklausomai nuo situacijos, kalbėdamas viešai ir privačiai? Ar taikotės prie pašnekovo, žiūrovo, klausytojo?
- 7) Kada, kokiais atvejais viešai bendraudamas, pvz., vesdamas laidą, stengiatės kalbėti, galvojate apie tai, kaip kalbate? Kas jus skatina tai daryti? Ar jus kas varžo? Jeigu galėtumėte viešai kalbėti kaip tinkamas, kaip kalbėtumėte? Ar spontaniškai, ar galvodamas apie savo kalbą ir taisyklingumą? Gal pasitaiko, kad tyčia laužote normas? Ar vesdamas laidą vartojate ekspresyvių žodžių, konstrukcijų ar pan.? Naujų žodžių, pačių pasidarytų naujadarų?
- 8) Visuomenėje esama dviejų nuomonių: kad kalbą reikia prižiūrėti ir kad reikia palikti jos raidą savieigai. Kurios nuomonės šalininkas būtumėte jūs?

⁶ Toliau straipsnyje visi respondentai vadinami žurnalistais, nepaisant, ar jie turi žurnalistinį išsilavinimą, ar ne. Laikantis anonimiškumo, visos citatos pateikiamos be nuorodų į autorių, citatose minimi kiti asmenys koduojami raide N. Spontaniško kalbėjimo žodžių tvarka, pasikartojimai minimaliai koreguoti.

9) Ar galėtumėte pasakyti, kad kalbos politika Lietuvoje yra demokratiška?

Remiantis išvardytais klausimais ir viso pokalbio kontekstu, žurnalistų atsakymai buvo koduojami tolesnei analizei pagal šešis parametrus, kaskart žiūrint, ar žurnalistas labiau palaiko oficialiąsias lietuvių kalbos politikos nuostatas ir griežtai standartizuotą bendrinę kalbą, ar įprastą, paprastosios bendrinės kalbos kodą. Kiekvienu iš šešių atvejų nuostatos operacionalizuotos kaip (daugiausia) du teigiami arba (mažiausia) du neigiami santykiniai balai (+ + arba – –): su paprastąja kalba susijusios itin teigiamos nuostatos buvo skaičiuojamos kaip du teigiami balai, o oficialiojo standarto itin teigiami vertinimai skaičiuoti kaip du neigiami balai, t. y. kaip nerodomas pritarimas neoficialiai, paprastai kalbai. Po vieną teigiamą ar neigiamą balą atitinkamai buvo skiriama ne taip ryžtingai ir kategoriškai išreikštiems vertinimams. Neužtikrintų nuostatų, teiginių su įvairiomis išlygomis skaitinė išraiška prilyginta nuliui (nei taip, nei ne). Toks kodavimas veikiausiai atitiktų penkianarę sociologinės apklausos skalę: *visiškai sutinku* (+ +; 2 balai); *daugiau sutinku nei nesutinku* (+; 1 balas); *nei sutinku, nei nesutinku* (+/–; 0 balų); *daugiau nesutinku nei sutinku* (–; –1 balas); *visiškai nesutinku* (– –; –2 balai). Vengiant subjektyvumo, kodavimas tikrintas dar su dviem ekspertais ir įverčiai koreguoti⁷. Galiausiai suskaičiuota kiekvieno respondento balų suma. Šitaip pagal 6 parametrus koduojant kiekvieno respondento nuostatas, vienam respondentui daugiausia buvo galima skirti 12 teigiamų arba 12 neigiamų santykinų balų (6 x 2). Toliau aptariami visi šeši parametrai ir tipiškai kodavimo pavyzdžiai.

4. ŽURNALISTAI APIE VIEŠĄJĄ TELEVIZIJOS IR RADIJO KALBĄ: KOKYBINĖ INTERVIU ANALIZĖ

4.1. TAISYKLINGUMO VIETA GEROS KALBOS BRUOŽŲ HIERARCHIJOJE

Ryškiausi netiesioginio pritarimo neoficialios kalbos standartui žurnalistų nuostatų pavyzdžiai būtų tie, kur išsakant nuomonę apie gerą kalbą minėti įvairiausi, paprastai retoriniai, bruožai ir nėkart neužsimenama apie normiškumą (koduota ++). Itin taisyklingų, vartosenoje negirdimų formų siejimą su kalbos prestižu vienas respondentas netgi pavadino bandymu „įvilkti į marškinius tai, kas iš esmės į marškinius netelpa“. Žurnalistai minėjo daug įvairių geros kalbos bruožų: vaizdingumą, turtinę, gyvumą, aiškumą, logiškumą, sklandumą, humorą, taip pat sklandumą, raiškumą, lakoniškumą, etiškumą. Kai greta minimų geros kalbos bruožų būdavo paminimas ir taisyklingumas, koduota +/- . Ir priešingai, labiausiai oficialųjį bendrinės kalbos standartą ir ideologijas palaikančia nuomone laikyti tie atvejai, kai respondentas per visą interviu akcentuodavo tik taisyklingumą, grynumą kaip vienintelį idealios kalbos bruožą (– –).

⁷ Už pagalbą labai dėkoju kolegoms Laimai Nevinskaitei ir Giedriui Tamaševičiui.

4.2. KITI KALBĖTOJAI KAIP GEROS KALBOS ETALONAI

Šis parametras labai susijęs su minėta geros kalbos samprata. Jei geros kalbos pavyzdžiu būdavo pasirenkamas kūrėjas (rašytojas, poetas, žinomas kultūros žmogus), t. y. tas, kuriam bendrinės lietuvių kalbos ideologai daro išimčių, būdavo laikoma, kad respondento nuostatos krypta link laisvės, ne taip griežtai standartizuotos kalbos atmainos (koduota ++). Gana dažnai pasitaikę „vaizdingai, įdomiai kalbančių, su kalba žaidžiančių, improvizuojančių“ kolegų žurnalistų paminėjimai koduoti kaip vienas teigiamas balas (+); paminėti taisyklingai kalbantys, bet ir humoru, turtinga leksine raiška išsiskiriantys viešosios erdvės lyderiai laikyti tyrimui neutraliais atsakymais (+/-). O tais atvejais, kai kalbos etalono pasirinkimas būdavo argumentuojamas vien kalbos taisyklingumu, būdavo laikoma, kad respondentas teikia pirmenybę oficialiajai bendrinei kalbai (taisyklingai kalbančių kolegų paminėjimai koduoti -, žinomų kalbininkų --).

4.3. TAIKYMASIS PRIE PAPRASTOS PAŠNEKOVO / AUDITORIJOS KALBOS

Tyrimas parodė, kad šis klausimas žurnalistams labai aktualus, jie išsakė daug argumentuotų nuomonių. Akivaizdžiausiai deklaruojamas polinkis sakytinėje žiniasklaidoje vartoti paprastą standartą buvo matyti iš teiginių, kad prie paprastos, pašnekovui įprastos kalbos reikia prisitaikyti, kad nereikia gąsdinti jo (ir žiūrovo, klausytojo) pernelyg nuo vartosenos nutolusia kalba, „priklašimai brukti taisyklingą šnektą“. Kalbos akomodacijos teorija taikymasi prie pašnekovo laiko viena iš pagrindinių komunikacijos strategijų, leidžiančių parodyti mandagumą ar solidarumą. Štai pora ryškių nuomonės apie poreikį prisitaikyti pavyzdžių: „Aš nenoriu trikdyti savo pašnekovo kalba, kuri yra per daug sterili, nėra nieko sterilaus šitam pasauly“; „Kadangi mes kalbam su žmonėmis, tai turim vartoti tas formas ir tuos žodžius, kuriuos vartoja žmonės“; „Kalba yra gyvas organizmas ir nereikia išradinėti dviračio, jinau yra, kokia yra. Nepaisant kalbininkų norų, kad visi kalbėtų taisyklingai, vis tiek atsitinka taip, kad žmonės kalba, kaip jie kalba“. „Jeigu tu darai interviu ir kalbiesi su kaimo žmogumi ar su darbininku, tai tu nepradedi ta prestižine kalbininkų apibrėžta [kalba kalbėti]. Aišku, galima, to kaip ir reikalaujama, kad žurnalistas visom sąlygom turi kalbėti taisyklingai. Bet žurnalistų darbas yra ne vien tik kalba. Ir jeigu tu nori kažkaip tai emocijas išgaut, jeigu tu nori, kad tavim patiktų, tai turi ir tam tikrą kalbą perimti“; „Aš, sakysim, priklausomai nuo to, kas prieš mane sėdi, esu priverstas arba nusileisti, susitapatinti su juo, arba pabandyti jam prilygti, jeigu jis yra aukštesnio intelekto“ (visi minėti atvejai koduoti ++). Taip pat pasitaikė tokių, kurie sakėsi paklūstantys, bet nepritarantys normintojų reikalavimams: „Kaip žurnalistas, tai aš... jau kaip sakiau, paklūstu kalbininkų diktatui. Nors ir ne visada sutinku“. Tokie atsakymai koduoti kaip rodantys tik dalinį pritarimą oficialiajai ideologijai (-). Pora itin standartizuotos kalbos idėją palaikančių respondentų teigė visada, net ir kalbėdamiesi ne viešumoje,

dedantys pastangas kalbėti taisyklingai, pvz.: „Bet kur yra gerai vartoti taisyklingą bendrinę kalbą. Nėra blogai kartais ir draugų kompanijoje vienas kitą pataisyti, jeigu jis kažkokį žodį vartoja netaisyklingai. Bent jau mūsų draugų rate būna kartais tai darom, pusiau juokais, pusiau rimtai. Tai visais gyvenimo atvejais vartoti taisyklingą kalbą, aš manau, yra gerai“ (– –). „Šeimoje aš, aišku, irgi esu tas, kuris stengiasi kalbėti taisyklingai ir mes net kartais su žmona pasijuokiam, kad aš ją pataisau. Vaikus stengiuosi pratinti prie tos kalbos, kad jiems tiesiog po to būtų paprasčiau, nes bent jau aš tokiu būdu prisidėsiu prie taisyklingos kalbos sklaidos“ (– –). Tačiau kartu pabrėžta, kad perdėm taisyklingi variantai gali būti suprasti kaip viršenybės prieš pašnekovą demonstravimas, todėl jie vartotini atsargiau: „[...] jis galbūt gali pagalvot, kad aš norėjau jį pažemint. Aš nenorėčiau eiti paskui tą pašnekovą ir tarsi jam padlaižiaut, prisitaikyt prie jo ir pradėt vartot neteisingai. Ne, mano darbas yra vartoti taisyklingus žodžius. Tai aš bandyčiau arba išvengti to žodžio vartojimo, arba, jei jau reikia, tai kažkaip neužakcentuojant, kad žmogus dėl to nepasijustų nekaip“ (–). Apskritai dauguma žurnalistų pabrėžė būtinybę kaitalioti kodus priklausomai nuo situacijos ir laidos pobūdžio, t. y. vartoti ir paprastąją bendrinę, ir daugiau ar mažiau norminę kalbą (+/–).

4.4. SĄMONINGAS OFICIALIŲJŲ KALBOS NORMŲ LAUŽYMAS

Jei žurnalistai į klausimą, ar viešai kalbėdami jie vartojantys normai prieštaraujančių kalbos variantų, ne neutralaus stiliaus, bet ekspresyvių pasakymų, savo susikurtų naujadarų, atsakydavo „žinoma“, „dažnai“ ir paaiškindavo, kokiais sumetimais taip elgiasi (pvz., dėl aiškumo, juoko, kalbos gyvumo ir spalvingumo, emocijos raiškos, apskritai dėl natūralumo), jų atsakymas koduotas maksimaliais dviem balais, reiškiančiais pritarimą viešosios kalbos neformaliai atmainai, plg.: „Jeigu įstatymai leidžia turėti kalbininkus, kalbininkai mano, kad taip reikėtų kalbėti, ir žmonės laikosi įstatymų, nieko blogo. Jie tik labai dirbtinai atrodo man [...]. Jeigu man nenatūraliai skamba kažkas, jeigu man kirtis nelimpa toj vietoj, nu ir nesakysiu aš Ala Pugačiova. Nu užsimuškit, tegul visi kalbininkai pasikaria, nesakysiu ir viskas, nes man tai kvailai skamba. Mano pojūtis per daugelį metų sako, kad tai atrodys neteisingai“ (++)). Atsakymai „niekada“ ir papildomi argumentai, kodėl nenukrypstama nuo normų, koduoti – –. Pavyzdžiui, vienas iš respondentų, kalbėdamas apie vadinamųjų prestižinių formų diegimą, teigė kaip tik priešingai nei ankstesnėje citatoje: „Galbūt aš per gerai apie save galvoju, bet manau, kad aš tam tikrą misiją turiu atlikt. [...] Didelei auditorijai paskleisti tą taisyklingą vartojimą. [...] Aš iš tikrųjų stengiuosi, net jeigu skamba klaikiai ir aš žinau, kad 90 procentų mano pažįstamų tikrai taip nesakytų“ (– –). Apskritai pastebėtina, kad nemažai žurnalistų bendrinės kalbos kodą vertino dirbtinumo, nenatūralumo, automatizmo metaforomis, pvz.: „N pas mus dirbantis, jis nedaro klaidų, jis kaip skaitmeninis, jis nedaro klaidų“.

4.5. TOLERANCIJA VARIANTIŠKUMUI (NUKRYPIMAMS NUO NORMOS, PAPERSTAJAI KALBAI) VIEŠOJOJE ERDVĖJE

Be išimčių nukrypimus nuo normos toleruojančios nuostatos laikytos palaikančiomis paprastąjį standartą: „Būtų net nuobodu, jei visi taip taisyklingai imtų ir pradėtų kalbėti nuo ryto iki vakaro per visus kanalus. Visi būtų vienodi“ (++)). Šios nuomonės šalininkams buvo būdinga vertinti kalbos žaidimo, gyvybingumo elementą: „Žmogus yra tokia būtybė, toks padaras, kuris tikrai yra tiek įvairus, tiek įvairiai traktuoja kalbą ir visai kaip stengiasi pasilengvinti ar suįdominti, ar susmaginti ir sužaisminti visa tai, kaip jis gyvena. Jis visą laiką kalbą vartos taip, kaip *jam* labiau patinka, o ne taip, kaip parašyta vadovėly“; „Kalba yra gyva ir šiaip jau kalbos funkcija yra susikalbėti, o ne gauti dešimtuką iš kalbininkų“ (++)). Kai kurie žurnalistai taip pat teigiamai vertino iš regioninių kalbos atmainų ateinančią įvairovę: „Tarmės, jos yra labai turtingos, iš jų galima pasisemt kalbos gyvybės. Ir jeigu būtų laisviau žiūrima į šitą reikalą, kad žurnalistai ta prestižine kabutėse [kalba] nebūtinai turi kalbėti ir būtent tikrai į standartą sutilpt, tai man atrodo, būtų geriau ir kalbai, ir šiaip būtų įdomiau gyvent“; „Jeigu žmonės kalba tarmiškai, tai lygiai taip pat turi kalbėti ir televizija“ (++)). Vienas respondentas teigė ir savo pašnekovus skatinantis kalbėti kuo natūraliau, negalvojant apie taisyklingumą: „Daugumas ateina mąstydami, kaip jie tą pasakys. Ne *ka* jie pasakys, bet *kaip* taisyklingai lietuviškai, nes įsivaizduoja, kad žiniasklaidos priemonė, viešoj erdvėj reikia kalbėti be to, kad protingai, dar ir taisyklingai. Tas juos dažniausiai sužlugdo. Pradedą mąstyti, nesavais žodžiais kalbėti. [...] Bet aš visą laiką nuteikiniu žmones, atėjusius į laidą: nemąstykite, kaip tai pasakysite, sakau. Kalbininkai baudžia mus, ne jus“ (++)). Priešingai nuomonei priskirti retesni vienareikšmiški pareiškimai, kad būtų gerai, jei visi visur kalbėtų sunorminta, taisyklinga bendrine kalba; taip pat tokie, kurie, nors ir su išlygomis, palaikė bendrinės kalbos vyravimą: „Galim galvoti, kad viešoji kalba, jinai yra per daug sterili, bet jinai tokia turėtų būti“; „Šiaip turėtum kalbėti visur vienodai, aišku. [...] Bet aš manau, kad ypatingai turi kreipti dėmesį, jeigu tu esi viešoj erdvėj, dėl to, kad tu kuri tam tikrą kultūrą viešos erdvės“; „[...] padaryt sistemą tvirtą, kuo mažiau išimčių, kažkokių tokių neaiškumų, dviprasmybių. Tai tada būtų ir lengviau išsaugoti tą kalbą, ir gal jinai tada ir kažkokia vertybė labiau būtų, nes jeigu yra taip, kad ir taip, ir taip gali, tai tada kaip ir nebe vertybė“ (– –). Bendrinės kalbos palaikymą, nors ir ne tokį kategorišką, rodė reiškiamas noras, kad ji nebūtų pamiršta ir skambėtų bent jau tam tikrose laidose: „Kad tu įsijungęs tam tikras rimtas normalias laidas galėtum girdėti, kaip skamba ta bendrinė norminė lietuvių kalba“ (–). Nemažai žurnalistų, apskritai toleruojančių variantišką viešąją kalbą, pabrėžė, kad variantiškumas turi sietis su laidų stiliaus įvairove ir kad tai rodo kalbėtojo profesionalumą, plg.: „Aš manau, kad man vis tikrai būtų mieliau klausytis arba skaityti kai būtų išlaikomas balansas. Kalbos lygmuo, kada ji yra tikrai standartizuota, bendrinė lietuvių, kurią supranta visi lietuviai, kuri yra visiškai švari, taisyklinga, tvarkinga, tai čia turėtų būti visos oficialios kalbos, oficialūs kažkokie komentarai, rašiniai.

Tuo tarpu kur leidžiama kažkokia stipresnė kūrybos laisvė, išraiškos grožiui galima panaudoti ir įvairesnius dalykus: tiek tas pačias tarmes, tiek, galų gale, žargonus ar ten keiksmus. Bet svarbu, kad jie būtų savo vietoj“ (koduoata –/+). Nors ir nedažna, poros pašnekovų taip pat išsakyta nuomonė apie bendrinės kalbos funkcionalumą skubriomis sakininės žiniasklaidos kūrimo sąlygomis. Kalbėti griežtai standartizuota bendrine kalba esą reikia specialaus pasirengimo, o laiko tam dažnai nėra, pgl.: „Čia ne Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, čia greit viską reik daryt – ir filmavimo aikštelėj, ir jau ypač virtuvėj profesionalioj, kai būna *zavalas*. Tai va, į šituos dalykus reikia atkreipt dėmesį ir su ta logika negalima prasilenkinėt“ (koduoata +).

4.6. OFICIALIOSIOS KALBOS POLITIKOS VERTINIMAS⁸

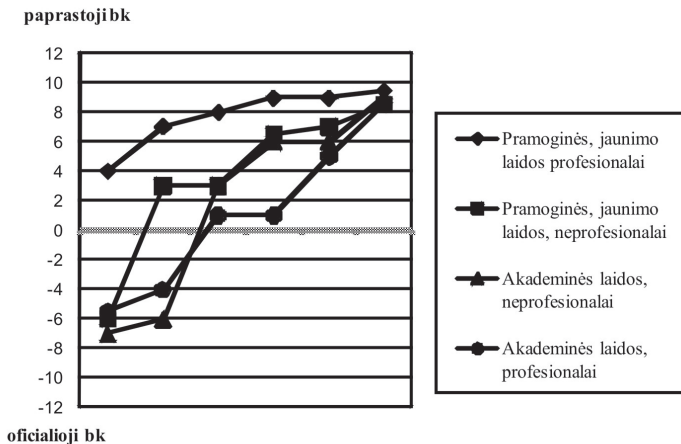
Lietuvių kalbos politikos suvokimas kaip preskriptyvinės, kontroliuojančios, nedemokratiškos ir išsakomi be išlygų neigiami jos vertinimai buvo laikomi veiksmu, dėl kurių respondentų nuostatos (ir galbūt jų kalbos vartosena) gali smarkiai krypti nuo oficialiosios, griežtai standartizuotos bendrinės kalbos link paprastosios kasdienės kalbos kodo. Šiuo klausimu buvo pareikšta itin daug kategoriškų ir net sarkastiškų nuomonių, pvz.: „Aš suprantu kalbininkus, jiems irgi reikia vienaip ar kitaip įprasminti savo buvimą šioj žemėj. Ir kuo daugiau instrumentų, kuriuose galima nusilaužti nagus, bus visokiausių, tol darbo kalbininkams užteks. Manau, jiems ir dabar jau užtektų, nes mes nebespėjam“; „Aš žvelgiu į kalbos vartojimą kaip į tam tikrą laisvą rinką. Žmonės patys renkasi, ar jiems vartoti, ar jiems prigija tas terminas, ar ne. [...] Esu įsitikinęs, kad kalba yra *žmonių* turtas, tai tegu žmonės patys ir sprendžia, ką su ja daryti“ (++)). Šio požiūrio šalininkai apie lietuvių kalbos priežiūrą kalba vartodami automato, bizūno, kalėjimo, kultūrinio terorizmo, diktato, nacistinio režimo, herbariumo, anachronizmo metaforas. Itin griežtai sunormintą oficialiąją lietuvių bendrinę kalbą jie vadina negyva ir smarkiai kritikuoja kalbos politikus už perdėtą jos saugojimą ir konservavimą. Štai dar keletas tipiškų ironiškų nuomonių: „Kalbininkas man yra panašus į žmogų, kuris sėdi vienuolyne ir saugo Kristaus drobulę nuo priešų“; „Nėra normalu, kad kiekvienoj žiniasklaidos priemonėje turi stovėti po kalbininką, kuris taiso kiekvieną tekstą, nes žmonės taip nekalba. Tai ką tai rodo? Tai rodo, kad oficialioji lietuvių kalba yra negyva kalba“; „Idealiausias variantas būtų lietuvių kalbą išsaugoti įkūrus didelę koncentracijos stovyklą ir verčiant žmones mokytis gramatikos ir taisyklingai kalbėti“ (++)). Kardinaliai priešingos nuomonės šalininkai sakėsi visaip palaiką lietuvių kalbos politiką ir neturėjo jokių arba tik neesminių pastabų apie kalbininkų darbą, pvz.: „Tai kvalifikuoti žmonės, baigę tam tikrus mokslus, jie žino savo darbą, žino *daug daugiau* apie kalbą nei paprastas visuomenės narys. Vadovaudamiesi

⁸ Kalbos politikos klausimas su straipsnyje aptariama respondentų grupe yra tirtas kiek kitu aspektu – žiūrėta, ar žurnalistai įvelgia grėsmių lietuvių kalbai ir kaip tai veikia jų išsakomus kalbos priežiūros vertinimus (žr. Nevinskaitė 2009).

tam tikru žinių багаžu, jie ir priima sprendimus“; „Prižiūrėti, reguliuoti – tai čia viena reikšmiškai. [...] Esu nusiteikęs gana priešiški, kai jau yra peržengiama tam tikra riba, kai jau yra kalbama vos ne trim ar net keturiom kalbom vienu metu ir tada jau nebesupranti, kas tai yra“ (– –).

5. ŽURNALISTŲ NUOSTATŲ ANALIZĖS APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Kaip minėta, vienas aptartojo nuostatų tyrimo respondentas daugiausia galėjo surinkti 12 teigiamų arba 12 neigiamų santykinų balų. Teigiami balai reikštų pritarimą neoficialios paprastosios kalbos viešajam standartui, o neigiami atitinkamai rodytų respondentą jam nepritarant, bet palaikant oficialųjį standartą. Vien tik itin teigiamų ar tik itin neigiamų nuostatų duotais klausimais neišsakė nė vienas respondentas. Tačiau išryškėjo polinkis pritarti paprastosios bendrinės kalbos vartojimui. Diagramoje parodyta, kad didžioji dalis respondentų laikosi į neoficialųjį standartą kryptančių nuostatų. Visų parametrų vertinimas parodė, kad labiau standartizuotos kalbos šalininkų tarp respondentų buvo 5 iš 24 (žr. 1 diagramą). Pažymėtina, kad dauguma iš jų veda analitines, akademiniam adresatui skirtas laidas (4 iš 5) ir visi dirba arba yra dirbę Lietuvos televizijoje (pastarojo fakto pernelyg sureikšminti nereikėtų, nes apskritai beveik visi respondentai per savo karjerą yra dirbę ne vienoje televizijoje ar radijuje).

1 diagrama. Respondentų grupių nuostatų palyginimas

Nors tikėtasi, kad žurnalisto ar aktoriaus diplomas galėtų būti reikšmingas veiksnys požiūriui į viešosios kalbos normiškumą (žurnalistai ir aktoriai yra mokomi griežtai norminio bendrinės kalbos kodo, todėl manyta, kad studijos įdiegia oficialiosios lietuvių kalbos ideologijos nuostatas), ši prielaida nepasitvirtino. Netgi priešingai,

labiausiai palaikantys paprastosios kalbos vartojimą, kaip tik pasirodė besą profesionalai. Kita vertus, paaiškėjo, kad žurnalisto išsilavinimą turinčių respondentų nuostatos yra labiau diferencijuotos nei neprofesionalų. Profesionalai itin tikslingai skiria kalbos kodus: tie, kurie dirba su jaunimo auditorija ir populiariomis pramoginėmis laidomis, išsiskiria kaip itin palaikantys paprastąją bendrinę kalbą (balų vidurkis 8), o dirbantys su vadinamuoju rimtuuju, akademinio segmentu, palankumo jai rodo gerokai mažiau (balų vidurkis 1) (žr. 1 lentelę). Taigi galima sakyti, kad profesionalūs žurnalistai kalbos vartojimą labiau vertina profesionaliai žurnalistine, komunikacine, o ne kalbos ideologine prasme. Kartu pabrėžtina, kad abiejų grupių viduje atskirų respondentų nuostatos svyravo vienodai ir gana smarkiai: profesionalių žurnalistų nuo 9,5 iki –5,5, neprofesionalių – nuo 8,5 iki –7. Toks nehomogeniškumas reiškia, kad norminės kalbos mokymas nėra pagrindinis oficialiųjų ideologijas palaikantis veiksnys.

1 lentelė. Respondentų grupių nuostatos: santykiniai balai ir vidurkiai

	Resp. skaičius	Jaunimo ar populiarios laidos, santykiniai nuostatų balai	Balų vidurkis	Analitinės laidos, santykiniai nuostatų balai	Balų vidurkis
Resp. su žurnalisto išsilavinimu	1.	9,5	8	8,5	1
	2.	9		5	
	3.	9		1	
	4.	8		1	
	5.	7		–4	
	6.	4		–5,5	
Resp. be žurnalisto išsilavinimo	1.	8,5	4	9	2
	2.	7		6	
	3.	6,5		6	
	4.	3		3	
	5.	3		–6	
	6.	–6		–7	
Balų vidurkis		6		1,5	

Kaip jau galima suprasti, gerokai svarbesni už žurnalistikos išsilavinimą kintamieji buvo žurnalisto vedamos laidos pobūdis ir adresatas. Pagal šiuos kintamuosius nuostatos išsiskyrė itin ryškiai. Jaunimo ir populiariosiose pramoginėse laidose dirbančių žurnalistų santykinis nuostatų vidurkis buvo 6 balai, o akademiniam adresatui skirtų laidų žurnalistų – 1,5 (žr. 1 lentelę). Iš esmės galima būtų teigti, kad pramoginių laidų žurnalistų nuostatos yra ganėtinai homogeniškos ir šią respondentų grupę beveik neabejotinai galima laikyti labiausiai palaikančia naująją paprastosios kalbos standartą (žr. 1 diagramą). Priešingi rezultatai gauti išanalizavus su akademinę auditoriją dirbančių žurnalistų nuostatas: žemas, nors ir teigiamas, balų vidurkis tarsi rodo, kad

ši viešosios erdvės veikėjų grupė paprastajai kalbai pritaria gerokai mažiau. Tačiau kartu matyti, kad jos viduje, tiek tarp žurnalistinį išsilavinimą turinčių, tiek tarp jo neturinčių respondentų, nuostatos svyruoja itin smarkiai: dalies respondentų jos yra neigiamos ir aiškiai rodo pritarimą oficialiajam, konservatyviajam standartui, o kitos, vos didesnės dalies nedaug tesiskiria nuo paprastąjį standartą palaikančių jaunimo ir populiarių laidų vedėjų. Iš tiesų akademiniam adresatui dirbančios respondentų grupės nuostatos dėl tokio įvairavimo kaip tik yra įdomiausios, nes jos rodo galimus smarkius šios sakininės žiniasklaidos dalies pokyčius.

Taigi tipiškų (ir kartu patyrusių bei žinomų) Lietuvos televizijų ir radijo žurnalistų nuostatų tyrimas parodė, kad apskritai didžioji dauguma žurnalistų yra linkusi palaikyti paprastąjį standartą viešojoje erdvėje. Jų nuostatos labiausiai priklauso nuo vedamos laidos tipo ir adresato: didžiausią pritarimą paprastajai kalbai reiškia jaunimo ar populiariose laidose dirbantys žurnalistai, mažiausią – akademiniam adresatui skirtų analitinių laidų vedėjai. Taip pat išryškėjo, kad poreikį keisti kalbos kodą derinantis prie adresato dažniau reiškia profesionalūs žurnalistai. Jų nuostatos šiame tyrime labiau diferencijuotos nei neprofesionalų: profesionalai, kurie veda laidas jaunimui ar populiariai auditorijai, paprastosios kalbos vartojimą palaikė labiau nei bet kurie kiti respondentai, o tie, kurie veda analitines laidas – rodė jai mažiausią pritarimą iš visų respondentų, tačiau net ir šioje grupėje atskirų asmenų nuostatos įvairavo.

Įdomu, kad, pirminiais duomenimis, straipsnyje pristatyto tyrimo respondentų nuostatos iš tiesų koreliuoja su jų kalbos vartoseną. Dviejų kraštutines nuostatas išreiškusių respondentų viešosios kalbos palyginimas parodė, kad jų kalboje standartinio, formalaus, ir paprastojo, neformalaus, kodo variantų skaičius aiškiai skiriasi (žr. Aleksandravičiūtė 2011, apie žurnalistų komunikacinę kompetenciją taip pat žr. Tamaševičius 2010). Taigi pripažįstant, kad gauti rezultatai vertintini su išlygomis dėl kokybinės analizės santykinumo ir neužtikrintų tiesioginių nuostatų sąsajų su pačia kalbos vartoseną, vis dėlto galima teigti, kad tyrimas atskleidė galimą šiandieninės viešosios lietuvių kalbos demotizacijos, paprastėjimo, polinkį ir tikimybę formuoti naujam kalbos standartui.

Loreta Vaicekauskienė

OFFICIAL LITHUANIAN IS A DEAD LANGUAGE: JOURNALISTS ABOUT STANDARD LITHUANIAN ON TV AND RADIO

Summary

Democratization processes in spoken media haven't left Lithuania behind. However, besides bringing ordinary language into public space, they cause a crisis of official language ideologies. It's characteristic for Lithuanian normative tradition to regard media as a tool for dissemination of standard norms and as a medium that propagates "correct" language with no exception. The gap between the conservative norm and the real usage has always been huge, but while Lithuania was a

part of the Soviet empire the maintenance of the standard was possible with the help of systematic control of public space and monologue reading of texts. Nowadays TV and radio are still monitored and State Language Inspection issues fines to the journalists for their lexicon, grammar, and accentuation errors. Nevertheless, language ideologists report that “norms are falling apart” and the language “approaches the boundaries of degeneration.”

At the same time, while being an *object* for prescriptive language planning, spoken media, using language as a working tool in a way that seems proper to them, act as a *subject*. The choice of language variety undoubtedly depends on the relevant attitudes. This article presents research into the attitudes of Lithuanian journalists in TV and radio. In 2009, 24 interviews were conducted with typical media actors: 32–42 years old males, 12 of them working with political debates and culture programs for academic audience and 12 in youth and popular entertainment programs (in both cases 6 of them are professional and 6 have no journalism education: all turned to be experienced and well-known media personalities). A systematic qualitative analysis using six parameters (concept and models of good language, one’s own linguistic behavior, attitudes towards variation in media, willingness to conform to the official rules, etc.) showed that, even when being asked directly, journalists express more positive attitudes towards using an ordinary language in public and tend not to accept the prescriptive values of official ideologies. Yet the research revealed that the attitudes are not homogenous and have some correlations with the education of the journalists and the type of program. Journalists who work in youth and popular programs gave the most positive evaluations of modern standards and those in serious programs gave the least positive evaluations. Besides, the analysis showed that professional journalists were most sensitive to variation and their attitudes had a larger differentiation scale: if they worked in popular programs, the professionals expressed the most positive attitudes; and they were the least positive if they had a connection to academic programs. But even in the last mentioned group the individual attitudes differed.

LITERATŪRA

- Aleksandravičiūtė, Skaistė, 2011: Žvilgsnis į sakinės žiniasklaidos kalbą, in: *Darbai ir dienos* 55, 208–223.
- Chambers, Jack, 1998: Myth 15. TV Makes People Sound the Same, in: L. Bauer, P. Trudgill (ed.) *Language Myths*. Penguin, 123–131.
- Chimik V. V., 2004: Предисловие, in: Большой словарь русской разговорной речи, СПб: Норинт, <http://project.phil.pu.ru/lib/data/slovari/khimik/razgovor.html#predislovie>, žr. 2009-10-19.
- Coupland, Nicolas, 2007: *Style. Language Variation and Identity*. Cambridge: CUP.
- Coupland, Nicolas, 2010: Language, Ideology, Media and Social Change, in: Karen Junod and Didier Maillat (eds.) *Performing the Self*. SPELL: Swiss Papers in English Language and Literature 24. Tübingen: Narr.
- Druviete, Ina, 2009: Language attitudes among TV and radio journalists: theories and practices, Pranešimų tezės, 17-oji Jono Jablonskio konferencija *Kalbos variantiškumas ir kalbinės nuostatos*, prieiga per internetą <<http://www.lki.lt>>.
- Fairclough, Norman, 1995: *Media discourse*, London: Edvard Arnold.
- Haugen, Einar, 1966: *Language Conflict and Language Planning: The case of modern Norwegian*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Joseph, John Earl, 1987: *Eloquence and Power. The Rise of Language Standards and Standard Languages*, London: Frances Pinter.
- Hedin, Tora, 2002: The Dialogical Façade: Talk in Czech Television Talk Shows, in: Madeleine Hurd, Tom Olsson, Patrik Aker (ed.) *Storylines: Media, Power and Identity in Modern Europe*, Festschrift for Jan Ekecrantz, Hjalmarson & Högberg, 120–142.
- Koženiauskienė, Regina, 2001: Žiniasklaidos retorika ir elitinė kalba, in: *Kalbos kultūra* 74, 74–81.
- Kristiansen, Tore, 2001: Two Standards – One for Media and One for the School, in: *Language Awareness* 10:1, 9–24.
- Kristiansen, Tore, 2003: The Youth and the Gatekeepers: reproduction and change in language norm and variation, in: J. K. Androutsopoulos &

- A.Georgakopoulou (eds.) *Discourse Construcions of Youth Identities*, Amsterdam: Benjamins, 279–302.
- Lunt Peter, Livingstone Sonia, 2001: Language and the Media, in: W. Peter Robinson, Howard Giles (eds.) *The New Handbook of Language and Social Psychology*, John Wiley & Sons, Chichester, 585–600.
- Marcinkevičienė, Rūta, 2008: Žanrų kaita posovietinės Lietuvos dienraščiuose, in: *Darbai ir dienos* 49, 197–217.
- Miliūnaitė, Rita, 2005: Kalba kaip žmogaus įvaizdžio dalis, in: *Kalbos kultūra* 78, 32–55.
- Nevinskaitė, Laima, 2009: Grėsmės kalbai ir kalbos priežiūra: žurnalistų požiūris, in: *Kalbos kultūra* 82, 173–189.
- Milroy, Lesley, Milroy, James, 1985: *Authority in Language*. London: Routledge.
- Pečiulis, Žygfintas, 2005: Televizijos vaidmenys visuomenėje: formalusis ir neformalusis instituciškumas, in: *Filosofija. Sociologija* 4, 29–34.
- Pupkis, Aldonas, 1999: Ar turime prestižinę tartį? in: *Gimtoji kalba*, 6, 1–7.
- Pupkis, Aldonas, 2006: Ką parodė Kalbos švaros dienos, in: *Gimtoji kalba*, 5, 6, 7.
- Tamaševičius, Giedrius, 2010: „Blogo“ kalba ir sociolingvistinė kompetencija, in: *Darbai ir dienos* 54, 189–198.
- Tumber, Howard, Bromley, Michael, Zelizer, Barbie, 2000: Editorial, in: *Journalism. Theory, practice and criticism*, I (I), 5–8.
- Valstybinės kalbos įstatymas 2002: Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas, 1995-01-31, I-779, in: *Valstybės žinios*, 1995, 15 344; 2002, 68-2760.
- Valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolės principai, kriterijai ir jų taikymo metodika, Valstybinės kalbos inspekcijos viršininko įsakymas Nr. T-12, 2005-10-12, prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/docs2/EPAGLDJV.PDF>>.